

УДК 165.62:114

Лимар О. В.*Аспірантка кафедри філософії філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ПОНЯТТЯ ПРОСТОРУ У ФІЛОСОФІЇ МАРТИНА ГАЙДЕГЕРА

Стаття присвячена дослідженню поняття простору у філософії Мартина Гайдегера. Особлива увага приділяється співвідношенню поняття простору та таких понять як «налаштованість», «сприйняття». Автор зауважує що просторова орієнтація має інструментальний характер в роботах філософа. Також у роботі простежується відмінність між підходом до поняття простору у Мартином Гайдегером та іншими феноменологами.

Ключові слова: простір, місце, тіло, сприйняття, налаштованість.

Наприкінці ХХ сторіччя у філософії відбувається так званий просторовий переворот. Він пов'язаний перш за все з дослідженням теми просторовості у в контексті феноменологічних досліджень, коли акцент з досліджень часовості зміщується на дослідження просторовості. Філософи виокремлюють тему простору в роботах «класиків феноменології» — її засновника Едмунда Гусерля, а також особливо у роботах Мориса Мерло-Понті та Мартина Гайдегера. Переосмислення та розробка досліджень поняття простору, а також інших пов'язаних з цим понять («місце», «топос», «хора» тощо) переважно ґрунтується на їх дослідженні в роботах попередніх феноменологів та розвитку власних концепцій.

Водночас тема простору стає актуальною не лише в контексті власне феноменологічних досліджень, вона розвивається в контексті соціальної, політичної філософії. До того ж тепер, на відміну від досліджень, наприклад, Нового часу, ця тема набуває власне філософського значення та не пов'язується з розвитком науки або, наприклад, богослов'я. Важливу роль у цьому відіграли твори екзистенціалістів.

Отже, варто підкреслити декілька важливих моментів: по-перше, переосмислення теми простору пов'язане зі зверненням до неї перш за все як простору екзистенційного, а по-друге, попри те, що екзистенційна філософія в цілому мала вплив на розвиток досліджень просторовості, концепції простору у більшості екзистенційних філо-

софів дуже різняться між собою, в принципі, як суперечливими є і роботи багатьох філософів-екзистенціалістів. (Наприклад, у той час, коли Мерло-Понті ключову роль у своїй філософії надає тілесності, для Гайдегера таким поняттям є буття та Dasein), тому, по-третє, в рамках екзистенційних досліджень тема тілесності, співвідношення тілесності та просторовості має різне трактування.

У цілому в контексті екзистенційного підходу до поняття простору важливе значення має розробка поняття простору в роботах Мартина Гайдегера, чому власне і присвячена ця стаття. Варто одразу зауважити, що Гайдегер, як і більшість феноменологів того часу, не звертається до теми просторовості як до такої, що має самостійний характер, про що було сказано на початку статті. Більш того, як і для його попередника, засновника феноменологічного методу — Едмунда Гусерля, тема часу домінує над темою простору.

У той же час, наприклад, Віктор Молчанов, зауважує, що домінування часу над простором, зокрема, у феноменологічній традиції (Едмунд Гусерль, Мартин Гайдегер) не є вірним, адже послідовність більше проявляється у просторовості (наприклад, перехід від «тут» до «там» є послідовним, рух від однієї речі до іншої є просторовим, але послідовним), а часовість натомість охоплює всі події в одночасності, час є спробою подивитись на послідовність в цілісності. Тому, на його думку, послідовність є перш за все «просторовим» поняттям. Він пише: «Парадокс полягає в тому, що Гайдегерові поняття простору підриває всезагальну і остаточну темпоралізацію всіх людських діянь та станів» [2].

Основним твором, до якого варто звертатись при дослідженні теми простору Гайдегера є його рання і основна праця «Буття і час», яка була опублікована у 1927 році. Саме ця праця є ключовою для подальших досліджень філософського доробку Мартина Гайдегера. [1, с. 23] Дослідження поняття простору можливо лише в контексті дослідження його поняття Dasein. Як правило, це поняття перекладають як тут-буття, хоча існує ціла дискусія щодо того, чи найкраще такий переклад відповідає оригіналу.

Дослідження теми просторовості у Мартина Гайдегера неможливо здійснити без звернення до його філософії в цілому, а також без використання специфіки Гайдегерового понятійного апарату.

Одним з таких понять є поняття «настрою». Хоча це поняття у Гайдегера з'являється не вперше у філософському дискурсі, саме Гайдегер приділяє йому особливу увагу і робить одним з ключових.

Отже, як вже було сказано на початку, Гайдегер досліджує простір екзистенційний, а не просто як простір об'єктів, а тому просторове від-

чуття безпосередньо пов'язане з досвідом. Простір для Гайдегера—є простором діяльності. Поняттям простору можна охарактеризувати нашу орієнтацію, «оволодіння» тілом для орієнтації у світі.

Поняття простору пов'язане з поняттям спідручності, тобто того, як ми використовуємо ті чи інші речі, яку актуальність вони мають для нас. Таким чином, тема простору у філософа пов'язана з практичним освоєнням світу.

У зв'язку з вище сказаним варто також окреслити і зв'язок поняття простору та поняття «сприйняття». Саме сприйняття відіграє ключову роль в тому, щоб щось у нашому безпосередньому досвіді, просторі діяльності стало значимим, а щось ні. Через сприйняття із безмежжя речей, подій, щось стає актуальним, змушує нас діяти так чи інакше, орієнтуватись у ситуації. Тому просторова орієнтація перш за все базується на нашому досвіді.

Простір можна розглядати у багатоманітності своїх вимірів, один з яких вирізняється, актуалізується лише в контексті свого практичного значення [4, с. 211].

Поняття налаштованості описує, чому актуалізується той чий інший вимір простору, чому ситуація постає перед нами так, а не інакше, а відповідно, чому ми діємо в цій ситуації певним чином. [5, §29] Налаштованість не є ані інтенційністю, ані судженням, вона «перестрибує через судження, уникає переконань та стверджень, а також сумнівів, питань і трактувань, вона вище «аналізу», вище постановки проблеми, у тому числі проблему простору. Як такі сприйняття и налаштованість «поза простором», однак їх предметними корелятами є річ та дія» [3, с. 159].

Отже, сприйняття пов'язане з налаштованістю, яка і визначає ситуацію такою, якою вона постає. Лише завдяки налаштованості метричний простір набуває ситуативного характеру, в якому і можна розгорнути свою діяльність. Власне завдяки налаштованості перцептивний досвід та простір набувають значення.

Практикою вимірюється простір, а не метричними даними. У цьому значенні простір є атопічним, тобто він має таку структуру, яка визначається практикою, діяльністю та власне ситуацією. [4, с. 202].

Отже, як проміжний висновок, можна сказати, що простір у Гайдегера—це простір екзистенцій, діяльнісний. Простір можна розглядати як простір орієнтації, практичного освоєння світу навколо.

Зв'язок поняття орієнтації та простору простежується також і в Гусерля, проте для Гусерля просторова орієнтація, яка зокрема, проявляється як орієнтація в трьохвимірності простору, пов'язана перш за все з суб'єктом. Наприклад, розрізнення лівого та правого відбувається

завдяки нашій тілесності, безвідносно до світу як такого. Звичайно, ж він пов'язує орієнтацію у просторі і з рухливістю, і з освоєнням світу, але джерело цієї орієнтованості йде від самого тіла. [7].

Гайдегер же, розглядаючи, простір в контексті дослідження Dasein, його розуміє як результат практичної діяльності. [6, с. 458]. Трьохвимірність простору так само проявляється лише в повсякденності, в практичному освоєнні простору. Саме практичний аспект нашої діяльності, власне нашої рухливості і забезпечує, по-перше, актуалізацію місця, речей в ньому, ситуації, а по-друге, як наслідок, забезпечує і нашу просторову орієнтацію. Тобто просторова орієнтації не висновується лише з суб'єкта самого по собі, суб'єкта як такого, а лише в контексті практичної діяльності. [5, § 23].

Звідси можна зробити ще один важливий висновок—це те, що простір в контексті філософії Мартина Гайдегера не є абсолютною величиною. В принципі цей висновок випливає вже з того, що простір розглядається як екзистенційний. Однак, на нашу думку, це й висновок має важливе історико-філософське значення. Така точка зору на просторову проблематику нівелює дискусію про те, чи він є він субстанційний чи релятивний. Вже в роботах Імануїла Канта, простір пов'язаний з суб'єктом, а орієнтація у просторі так само полягає природі суб'єкта. Однак екзистенційний підхід до дослідження простору дозволяє окреслити простір в практичному контексті.

Отже, переживання на практиці є основою просторовою орієнтації. Це дозволяє нівелювати поняття простору як абстрактної величини і повністю надати йому практичного характеру. [8, с. 36]. Це стосується й інших «просторових понять». Наприклад, «тут» вже не є абстрактним тут, точкою простої локації тіла, це є точкою з якої розгортається ситуація: «тут» набуває значення лише в контексті практичного освоєння світу. Фізичний простір пов'язаний з переживанням.

Подальше дослідження поняття простору у Гайдегера варто прослідкувати в контексті поняття тілесності. Як відомо, вже Едмунд Гусерль, вводить в феноменологічний дискурс це поняття. Тему тілесності він особливо розвиває у своїй пізній роботі, зокрема в «Картезіанських розмислах» для пояснення інтерсуб'єктивності. Хоча, звичайно ж це поняття зустрічається і в його ранніх роботах, у тому числі в контексті вивчення поняття «простору», а саме в лекціях 1907 року, присвячених дослідженню простору. Не зважаючи на те, що і Мартин Гайдегер, і Морис Мерло-Понті, ще один з найвідоміших послідовників феномено-

логічного методу, використовують наробок Гусерля, поняття тілесності у цих авторів принципово відрізняється.

У той час, як для Мерло-Понті поняття тілесності стає центральним в його філософії, для Мартина Гайдегера, тілесність не є ключовим поняттям, у тому числі і для вивчення просторовості. Тіло у Гайдегера має інструментальний характер. Наприклад, Віктор Молчанов так характеризує співвідношення тілесності та просторовості: «простір виявляється «безтілесним», як і кантівська форма чуттєвості. У просторі знаходяться не тіла і пов'язані з плоттю речі, але інструменти як функції, як засоби-знаки, які утворюють особливу сферу та особливу атмосферу відсилань». [3]

Водночас інструментальний характер просторовості не можливий без цілісності сприйняття простору. Речі не сприймаються окремо одна від одної, вони набувають значення лише в загальному контексті цілісної ситуації. «Місцевість» як поєднання місця та контексту просторової орієнтації, діяльності у певній ситуації, переживання цієї ситуації. Орієнтація в такому сенсі не є набором різних рухів. Вона об'єднана єдиною цілісною практичною, інструментальною метою. [4, с. 212]

Отже, саме інструментальний характер рухливості, діяльності визначає просторову орієнтацію.

Враховуючи все вище сказане, може скластись враження, що Гайдегер повністю суб'єктивізує поняття простору. На нашу думку, це не коректно: по-перше, поняття суб'єкту не вписується у філософію самого Гайдегера, він намагається уникати цих понять нівелюючи в принципі суб'єкт-об'єктну парадигму; по-друге те, що діяльність має певний вплив, відгук в ситуації, означає реальність простору. Простір не є ілюзорним, а налаштованість можлива лише як налаштованість на щось. Тому у просторі існує реальний референт для перцептивного сприйняття. Сприйняття простору не є мисленнєвим корелятом реальності, воно відповідає реальній ситуації «в» просторі.

Отже, поняття простору у філософії Мартина Гайдегера набуває екзистенційного значення. Простір він окреслює — як практичну ситуацію діяльності. Налаштованість та перцептивний досвід дозволяють виокремити той чи інший вимір простору, завдяки налаштованості ситуація завжди постає в своїй унікальності. Відповідно метричні характеристики втрачають своє значення, а структура простору визначається практичною діяльністю.

Список використаних джерел:

1. Кебуладзе В. Поняття досвіду в фундаментальній онтології Мартина Хайдеггера та в екзистенціальній феноменології Жан-Поля Сартра і Мориса Мерло-Понті // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Філософія. Політологія)—№ 4 (114), 2013.—с. 22–25.
2. Молчанов В. История и пространство. Деструкция темпоральной историчности // Вопросы философии—№ 7.—2013.—с. 24–36
3. Молчанов В. Конституция пространства. Суждение и тело // Вопросы философии—№ 10—2011—с. 155–167.
4. Филиппов А. Социология пространства—Москва, 2008—290 с.
5. Хайдеггер М. Бытие и время / Пер. с немецкого В. В. Библихина—Москва, 1997—XI+452 с.
6. Arisaka Y. Heidegger's theory of space: a critique of Dreyfus // Inquiry—№ 38.—1995.—p. 455–467.
7. Husserl E. Thing and space: Lectures of 1907—Springer, 1998—350 p.
8. Wollan G. Heidegger's philosophy of space and place // Norwegian Journal of Geography—№ 57.—2003.—p. 31–39.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2015 р.

Лымарь О. В. Понятие пространства в философии Мартина Хайдеггера

Статья посвящена исследованию понятие пространства в философии Мартина Хайдеггера. Особенное внимание уделяется соотношению понятия пространства и таких понятий, как «настроенность», «восприятие». Автор также отмечает, что пространственная ориентация имеет инструментальный характер в работах философа. Также в работе прослеживается отличие между подходом к понятию пространства Мартином Хайдеггером и другими феноменологами.

Ключевые слова: пространство, место, тело, восприятие, настроенность.

Lymar O. V. Space concept in the Martin Heidegger's philosophy

The article deals with the space concept in the Martin Heidegger's philosophy, especially with the correlation of such concepts: space, perception, desire. The author mentions that space orientation has instrumental character in the philosopher's works. The difference between Martin Heidegger's and other phenomenologists' approaches to the concept of space.

Keywords: space, place, body, perception, desire.